

99-151-01

תולדות המחשבה המדינית-פרופ' משה הלינגר
תשפ"ב סמסטר ב' מועד א

משך הבחינה שעתיים

ללא חומר עזר

המלצה: התחילו עם ארבעת השאלות הקצרות ונסו לסיים אותן תוך 30-40 דקות כדי שישאר לכם מספיק זמן לשאלת החובה.

חלק א : ענו על שאלת החובה (60 נקודות. היקף התשובה עד שלושה עמודים). זמן לתשובה 45 דקות עד שעה.

מהתנ"ך אנו למדים על תפיסות יסוד דתיות, פוליטיות, חברתיות ומוסריות. היהדות היא דת הלכה, יש תורה שבע"פ ויש תורה שבכתב. היהדות היא דת מונותאיסטית, גם אם אין בהכרח הסכמה על אופן הבריאה ועל מעורבותו של ה' ברור כי יש אמונה באל אחד בניגוד גמור לתפיסות שקדמו של עבודה זרה וריבוי אלילים. הרמב"ם התנגד לכך שיש היבטים שונים באלוהות בטענה שזה מבטא עבודה זרה.

היהדות המהווה דת 'ציבורית' בדומה לאסלאם ובניגוד לנצרות היא אינה דת אישית בין המאמין לבין האלוהים, היא מכתבה מצוות פוליטיות, דתיות וחברתיות. מכאן אנו למדים על היבט ציבורי שיש ביהדות שמתבטא בין היתר במצוות צדקה, גם בכפייה (בדומה לאסלאם). תפיסות חברתיות בתנ"ך: לא תעמוד על דם רעך, ואהבת לרעך כמוך. מכאן אנו למדים על תפיסות של ערבות הדדית וסולידאריות בתנ"ך. בנוסף, יש היבטים סוציאליים בתנ"ך כמו בשמירת השבת. בין האדם לבין האלוהים יש דיאלקטיקה, ניגודיות, כל אדם נברא בצלם ה' ומנגד ענווה רבה וזמניות מול ה' הנצחי. מבחינה כלכלית אסור שיהיו פערים משמעותיים מדי בתוך העם, ברור שיש עניים ועשירים אבל עד גבול מסוים, יש מקום לקניין פרטי אבל עד גבול מסוים. מצוות מסוימות מבטאות את הדאגה לחלש, לאחר ונוגעות הן בפן כלכלי והן בפן חברתי-סוציאלי כגון פאה, מעשר, שמיטה ועוד. אף אחד אינו חצי ה' כי זה מוביל למרד בה'.

ספר י"ז בפרק דברים הוא ספר מכונן. בפרק זה אנו לומדים על מגבלות המלך - לא להרבות זהב וכסף, מגבלה על סוסים שמבטאים עוצמה שלטונית, הוד והדר. הכל על מנת שהמלך לא ירגיש חצי ה' כי זה מרד במלכות שמים. מכאן אנו למדים על מאבק בעריצות שמתבטא גם בחוק המלך - המלך עצמו כפוף גם כן לחוקים, אסור לו לסטות מהם וזה מבטא את הכפיפות שלו ואת זה שהוא לא מעל הכל או מעל החוק. גם מפרשת כרם נבות אנו למדים שעוצמת יתר שלטונית מביאה לרצח ולכן היא אסורה. יש תמיכה בשלטון ושאיפה לשלטון חזק ויציב שמכונן סדר משפטי וחברתי, נורמות ראויות, אולם השלטון מוגבל. עוד בפרק אנו לומדים על בעלי סמכויות שונות כגון נביא, בית דין, שופט וכהן. זו הטרמה לרעיון הפרדת הרשויות שצומחת מהרעיון שאף אדם או מוסד אנושי לא יכול להיות בעל סמכויות רחבות מדי, זה מוביל לשחיתות, עריצות, מרד בה'.

מהתנ"ך אנו למדים מבחינה פוליטית על חשיבות שלטון מדיני ראוי, שמביא סדר ויציבות לחברה. התורה רוצה שהמלך יהיה חזק, בעל סמכויות ועצמאות ע"מ שתהיה חברה ראויה בעלת סדר ויציבות. לכן בכל הנוגע לעניינים מדיניים יש להישמע לסמכות המדינית ולא לחכמי ההלכה (כך אמרו הרא"ש, הרשב"א והרמב"ם, דוגמה לכך היא החלטת ראש הממשלה בשנת 2005 אריאל שרון על תכנית ההתנתקות ופינוי המתיישבים בניגוד לגורמים רבניים דתיים שהתנגדו לפינוי המתיישבים. הפינוי נעשה בסמכותו הלגיטימית של שרון ראש הממשלה עם רוב בכנסת. הוא הסמכות הרלוונטית לקבלת החלטות מדיניות ולכן לא היה להישמע לגורמים דתיים שהתנגדו). מתקשר גם לדינא דמלכותא דינא המורה על ציות למלכות.

בתנ"ך יש קולקטיביות רבה. דוגמה לכך ניתן לראות בעקב בן כרמי - אדם אחד חטא וכל העדה משלמת מחיר. הקולקטיביות ניכרת לאורך הדורות, קהילות פדו שבויים בסכומים עצומים וגם כיום כשיש שבוי/ נעדר וההתגייסות לעזרתו היא אדירה. בנוסף, ניתן לראות פרטיקולריות רבה. עם ישראל הוא עם הבחירה, אותנו בחר ה' מכל העמים, אנחנו עם הסגולה. עלינו ה' מטיל יותר חובות, מצפה ודורש מאיתנו יותר כדי להראות לעמים האחרים את הדרך. זה מבטא את המתח הדיאלקטי שהוזכר לעיל, מצד אחד אנחנו העם הבחר ומצד שני אנו צריכים להביע צניעות וענווה מול ה'. גם בחגי ישראל ניתן לראות פרטיקולריות - לדוגמה סוכות לזכר עם ישראל שישב בסוכות, פסח לזכר יציאת עם ישראל לחירות. בחגי ישראל ניתן לראות גם אוניברסליות - פסח מבטא חירות לכל אדם באשר הוא אדם (ברק אובמה בתקופת כהונתו כנשיא ארה"ב נהג לערוך ליל סדר בבית הלבן והסביר שכאשר שחור הוא מכיר בחשיבות החג כסמל לחירות לכל אדם באשר הוא), יום הכיפורים שמבטא אפשרות לתיקון וחזרה בתשובה של כל אדם. האוניברסליות מתבטאת גם בכך שכל אדם נברא בצלם ה', זכר או נקבה, יהודי או לא יהודי, הדגש הוא על כל אדם. כשג'ון לוק אבי זכויות האדם מדבר על זכויות טבעיות הוא חוזר לתורה ומתבסס על פסוק זה ואומר שכל אדם נברא בצלם ה' ולכן כל אדם זכאי לזכויות טבעיות. האמירה שכל אדם נברא בצלם ה' היא אמירה אוניברסלית משמעותית ביותר. הפרשה הראשונה בתורה בספר הראשון בתורה עוסקת באדם וזה מבטא את האוניברסליות שבאדם. היהדות רוצה שנחיה במתח על הרצף שבין קולקטיביות, פרטיקולריות, אוניברסליות ואינדיבידואליות.

כשקין רוצח את הבל עולה השאלה מדוע זה נרצח? מי קבע שזה אסור? וכאן נכנס העניין של ציווי מוסרי אוניברסלי שהוא מצווה כל אדם גם אם ה' לא ציווה. אלו מצוות 'שכליות' שאם אדם יפנה לתבונתו הפנימית הוא ידע אותן גם בלי שה' יצווה על כך (וזאת בניגוד למצוות 'שמעיות' שאם לא היינו שומעים כשמן לא היינו יודעים אותן מתוקף השכל והתבונה הפנימית). לאחר דור המבול שחמסו, בזזו ואנסו, ה' מבין שהוא לא יכול להסתמך על הפנייה לתבונה הפנימית שבאדם כי לא כולם יעשו כן ולכן הוא יוצר סדרת הגבלות. מכאן יצמח הרעיון לשבע מצוות בני נוח ע"י חז"ל שמחייבות לא יהודים (אלו איסורים שמחייבים כמובן גם את היהודים אבל על היהודים חלה מערכת איסורים רחבה יותר ומגבילה יותר).

ישנה חלוקה למצוות מוסריות ולמצוות ריטואליות. מטרת המצוות הריטואליות הם מצוות טקסיות שמייצרות לאדם המאמין גבולות (לדוגמה - אדם יכול לרצות לאכול חזיר אבל לדעת שאסור לו כי הוא במסגרת של כללים מסוימים ולכן גם אם הוא רוצה אסור לו). בכל הנוגע למצוות מוסריות (שהודגשו בפרט ע"י הנביאים ובהמשך גם בנצרות באופן מהותי) אסור לאדם בכלל לרצות לבצע איסור מסוים כמו לחמוד או לנאוף וכאן מתבטא ההבדל.

הרמב"ם מתאר שילוב של התגלות ותבונה באמצעות אלגוריה, משל במקרים של סתירה בין הטקסטים הכתובים לבין ההיגיון, זה נובע מתוך כך שלא יכולה להיות סתירה בין התבונה לבין האלוהים, ה' הוא התבונה הצרופה. כך לדוגמה, היכן שכתוב שהנחש דיבר אל חווה (והרי אנו יודעים שנחש לא יכול לדבר) נפרש זאת כיצד הרע בתוך חווה שדירבן אותה לעשות מעשה אסור.

לאור האמור לעיל, אסכם בכך שמהמקרא אנו למדים על זכויות אדם, הפרדת רשויות, צדק וצדק חלוקתי, סולידריות חברתית, פן כלכלי, פן סוציאלי, פן חברתי, כפי שפורט לעיל.

אוגוסטינוס היה הוגה נוצרי משמעותי.

בחיבורו 'וידויים' הוא לוקח את פרק ג' בבראשית ונותן לו משמעות ומשקל רחבים אף יותר משניתנו להם ביהדות. על סמך החטא הקדמון הוא אומר שהאדם מטבעו הוא יצור רע, שפל, מלא ביצרים לעוצמות, תאוות, כוח, דיכוי ועוד. הוא אומר שכדי לראות את זה באופן מובהק צריך להסתכל על תינוקות שהם גרגרנים ועדיין לא למדנו להסתיר את הרצונות האמיתיים שלהם, בהמשך הם יגדלו ויבינו שיש להסתיר את הרצונות האמיתיים שלהם וזה מסמל שהרצונות האמיתיים הם שפלים ורעים מטבעם. מסר זה מועבר גם בספר 'בעל זבוב' שבו ילדים מגיעים לאי ובמידה מסוימת מאבדים צלם אנוש עד שהם ניצלים. מסר דומה מועבר בסרטו של מרטין סקורסזה 'עידן התמימות' שהמסר המועבר בו הוא שהרוע והעוצמה קיימים גם אם במסווה של שיח מתוחכם ובגדים יפים. אוגוסטינוס מתאר את התשוקה דווקא לרוע ולאסור (מים גנובים ימתקו). הוא מתאר איך בעקבות החטא הקדמון טבע האדם הוא רע. הדרך לגאולה היא אמונה בה', ישו, נצרות.

בחיבורו 'עיר האלוהים' אוגוסטינוס עושה חלוקה לעיר אלוהית-דתית שנמצאת בשמיים, היא העיר האידיאלית, ועיר ארצית. יש פה השפעה מסוימת מאפלטון שב"פוליטאה" דיבר על העיר האידיאלית בשמיים אולם ההבדל הוא שמבחינת אפלטון העיר האידיאלית היא פוליטית ומבחינת אוגוסטינוס העיר האידיאלית היא עיר נוצרית דתית. ניתן להמשיך את הערים לקין והבל- קין רצח את הבל מתוך קנאה ומתוך יצר הרע והוא הביטוי לעיר הארצית, עיר של עוצמות ויצרים רעים של האדם. הבל הוא האיש המוסרי המציית לחוק והוא מדמה את העיר האלוהית בשמיים. אוגוסטינוס מסביר שהמדינה הארצית צריכה לרסן את יצריו הרעים של האדם ולהשליט סדר. כלומר, באמצעות השלטת סדר, חוק, שליחת אנשים לכלא וכו' העיר הארצית יכולה לצמצם את היצרים הרעים של האדם ובכך לצמצם את הסבל האנושי. בהמשך לתורת שתי החרבות (שצמחה מאמירתו של ישו בפרק כ"ב במתי 'תנו לקיסר את אשר לקיסר ולא לאלוהים את אשר לאלוהים') אוגוסטינוס מסביר שהנוצרי המאמין צריך להיות נאמן לשתי החרבות, הן לחרב הדתית האלוהית והן לחרב המדינית. החרב החזקה והדומיננטית מביניהן היא החרב הדתית שעוסקת בעניינים נצחיים שנוגעים לאמונה ולנפש (להבדיל מהחרב הארצית שנוגעת לעניינים מדיניים גשמיים חיצוניים וזמניים). הכפיפות לחרב המדינית היא ע"מ שניתן יהיה לרסן את יצריהם הרעים של בני האדם שהם רעים מטבעם. אוגוסטינוס למעשה מתאר את החלוקה לערים על בסיס משנתו ובהמשכיות לעמדתו בספר 'וידויים' שהאדם הוא רע מטבעו בגלל החטא הקדמון והגאולה היא באמצעות האמונה בה' ובישו.

לפיכך, ניתן לראות כי אוגוסטינוס פיתח במידה רבה את משנתו על פרק ג' בבראשית- סיפור החטא הקדמון ועל סמך הישענותו זו על תפיסה מקראית פיתח את משנתו. עם זאת, אציין כי נראה שאוגוסטינוס הקצין את תפיסתו ביחס לטבע האדם לאור החטא הקדמון וכן כי הוא רואה את הגאולה באמצעות האמונה, הדת. מבחינת דמיון ושוני- התנ"ך רואה חשיבות רבה במסגרת פוליטית מדינית, התורה רוצה שלמלך תהיה סמכות יציבה וחזקה ולכן למלך מותר לחרוג מהוראות, כשהמטרה היא לטובת הכלל, למען המדינה, למען הציבור, תוך איסור על שחיתות ועוצמת יתר שלטונית (לדוגמה הרמב"ם אמר שהאדם מטבעו הוא חיה מדינית פוליטית שזקוק למסגרת פוליטית). אוגוסטינוס לא רואה חשיבות רבה בסמכות פוליטית ובמסגרת מדינית לאדם לכעצמה, את מרכז הכובד הוא מקדיש לדת ולעיר האלוהית ולכן הוא רואה בעיר הארצית פתרון לא רע כדי לרסן את טבעו של האדם. מכאן אנו למדים על שוני בנוגע להנחות היסוד הנוגעות לחשיבות המסגרת הפוליטית בין אוגוסטינוס ובין התנ"ך והיהדות.

מרטין לותר היה הוגה משמעותי מאוד במהפכה הפרוטסטנטית. ברקע למהפכה הפרוטסטנטית-הכנסייה הלכה וצמחה וצברה עוצמה ארצית, מדינית. בצבירת עוצמה ארצית זו הכנסייה עברה באופן טבעי חילון מסוים והפכה מושחתת ומסואבת (ברקע לצמיחת הכנסייה מאבקים בין הקיסר לאפיפיור בפולמוס האיננויסטוטרה. הפולמוס החל בשאלה לאיזה חרב (דתית או ארצית) הכפיפות חזקה יותר? מי מהן דומיננטית יותר? הויכוח שהחל ברצון הכנסייה להראות שהיא חזקה מביניהן והכפיפות אליה חזקה יותר המשך למאבק שבו הכנסייה השתלטה ושאלה להחזיק בשתי החברות, להרחיב את עוצמתה הארצית, להחזיק בנכסים ארציים. ומקביל לכך החלו תהליכי חילון ושחיתות האמורים. אציין שבשיא הפולמוס ידה של הכנסייה הייתה על העליונה והיא הייתה החזקה מביניהם ולכן הקיסר הינריך הרביעי הביע את כניעתו וסיום המאבק בהליכתו לקנוסה וישיבתו על ברכיו למשך שלושה ימים ומכאן הביטוי המסמל כניעה 'הליכה לקנוסה').

בהמשך לרקע האמור, המהפכה הפרוטסטנטית נבעה מתוך הכעס של כמרים ואנשי דת (ביניהם לותר) על הכנסייה שהפכה מושחתת ומסואבת. שיא ההתקוממות של לותר היה על שטרי המחילה. משמעות שטרי המחילה היא שהמאמין מגיע לכנסייה, מתוודה על חטאו ומשלם לכנסייה סכום כסף כדי לקבל שטר מחילה שאומר שהוא נמחל על אותו חטא ואת השטר הוא לקח איתו לקבר. יש פה צעד מרחיק לכת מעניין היודי מול כומר לעניין של מסחרה מהדת, מסחור חטאים, כגודל החטא גודל הסכום אותו מבקשת הכנסייה להכניס לקופתה כשהיא שואפת להעצים את עוצמתה ע"י הכנסת כספים רבים לקופתה. זה מבטא את השחיתות והעוצמה הכלכלית שהכנסייה מעוניינת בה ושואפת אליה. לותר מסביר שעניין שטרי המחילה צומח מתוך רעיון שגוי ביסודו שהדת היא דת קולקטיבית, הכנסייה והכומר מהווים גורם מתווך באמונה בין האדם לבין האלוהים. זו תפיסה שגויה ביסודה. הנצרות היא דת פרטית והאמונה היא אמונה פרטית ישירה בין המאמין לבין האלוהים. לותר אמר שכל אדם שווה בפני האלוהים והאמונה היא באופן ישיר ללא גורם מתווך. לצד זאת הוא שאף להחזיר את הכנסייה לפשטות, לכנסייה נוסח ישו המקורי (הכנסייה הפכה לעשירה מאוד, מלאת פאר והדר, לותר אמר שהכנסייה צריכה לשוב לפשטות, מבלי פסלים מפוארים מיותרים, כנסיות מקומיות, בנוסף אמר שצריך לבטל את המעמד המיוחד שנוצר לכמרים, לבטל את ההיררכיה הכנסייתית שנוצרה, ושכמרים ישובו להינשא ככל האדם). על בסיס אמירתו של לותר שהאדם שווה בפני האלוהים קמו האיכרים ופתחו במרד איכרים שאמר- אם כל אדם שווה בפני האלוהים מדוע אנו איננו שווים בפני האצילים? לותר פעל לדיכוי מרד זה, הן כי האמין בקיומו של מעמד האצולה והן כי היה זקוק להגנה מהנסיכים (הנסיכים הגנו עליו מתוך אינטרס, הוא ביקש להחליש את העוצמה הממסדית-ארצית-מדינית של הדת ובכך לתת לגיטימציה למלך כסמכות פוליטית, מן הסתם משנה זו התאימה לנסיכים שבכך יכולים לקבל לגיטימציה לשלטון פוליטי חזק ולכן הם הגנו עליו).

שבעים שנה קודם למשנתו של לותר התחוללה מהפכת הדפוס ע"י גוטנברג. מהפכה זו תרמה רבות להפצת משנתו של לותר וליסוד השלישי במשנתו (כתבי קודש בלבד) כפי שאפרט בשורות הבאות. שלושת היסודות במשנתו של לותר היו אמונה בלבד, חסד בלבד וכתבי קודש בלבד. אמונה בלבד היא אמונה ישירה בה' ללא גורם מתווך בדמות הכנסייה או הכומר כפי שהסברתי לעיל. האמונה בקורבן שאלוהים הקדיש מבשרו בדמות ישו (שהוא בן האלוהים ויש בו פן אלוהי ופן אנושי) מבטא את הכפרה על חטאי האדם. באמצעות האמונה ניתן לזכות בחסד (שכאמור הוא חסד בין האלוהים לאדם). ביסוד של כתבי קודש בלבד לותר פיתח תפיסה שאומרת שעל המאמין לקרוא את כתבי הקודש בעצמו ולא מתיווך של הכומר שמשמיע אותם למאמינים. כך הוא מחזק את ההיבט האינדיבידואלי שכל מאמין יחווה בעצמו את האלוהים ואת האמונה באלוהים. זה התאפשר באמצעות המצאת הדפוס שבעים שנה קודם לכן ע"י גוטנברג כאמור לעיל. יסוד זה היווה להקמת מסגרות חינוכיות ולימוד קרוא וכתוב שהיה נדבך נוסף בשאיפתו של לותר לבטל את הקולקטיביות שהכנסייה יצרה ולחזור לדת אישית, לאינדיבידואליות של המאמין. לותר היה חרד ללכת בדרך ה'. משרש תפיסתו של לותר שיש להחליש את הדת מעוצמתה הממסדית ניתן לצמוח לשני כיוונים שונים לגמרי- הכפפת הדת למדינה או הפרדת דת ממדינה.

צווינגלי היה הוגה נוסף בשווייץ. הוא נתן משקל רב לברית הישנה (התנ"ך) יותר מאשר לברית החדשה. הוא שאב מהתנ"ך תפיסות שלמד מהם רבות ותרגם אותם למשנתו הפוליטית בשווייץ. ביטוי ראשון לכך היא עניין הברית של עם ישראל עם ה' במעמד הר סיני. צווינגלי לומד מכך על עניין האמנה ההסכמית-תפיסה לברית הסכמית בין השליט לבין העם. במעמד הר סיני העם מבקש מה' שיהיה ריבון עליהם ומביע את הסכמתו לקבל את מרות ה' ולהיות כפוף לו באמירתו 'נעשה ונשמע', אמירה שמבטאת את רצון העם בשליט ואת יסוד ההסכמה שקיים בין השליט לבין העם. ביטוי שני לכך הוא עניין 12 השבטים- צווינגלי מתרגם זאת ואומר שבשביל לקבל בשווייץ החלטה מסוימת צריך את הסכמתה של כל חלקיה של שווייץ על מנת לבצע. מכאן אנו למדים כיצד הוגה נוצרי לוקח יסודות מהתנ"ך, נותן להם משקל רב ומתרגם אותם לחברה הרלוונטית.

קלווין הינו הוגה נוסף. בניגוד ללותר הוא האמין בחיים ללא התייחסות, ללא חרדה. הוא האמין בפרדיסטינציה- ייעוד מראש של האלוהים מי מגיע לגן עדן ומי לגיהנום. אין לאדם איך להשפיע כי מדובר בקביעה מראש של האלוהים אולם כן ניתן לקבל רמזים. אם האדם עובד קשה בעולם הזה ומצליח להצלחה היא הסימן המרמז של האלוהים שהוא יצליח גם בעולם הבא. לפי קלווין צריך לעבוד קשה, לא לבזבז, לחיות בצמצום, ללא התייחסות. גם הקלוויניסטים נתנו משקל רב לברית הישנה.

המאבקים בין הפרוטסטנטים לקתולים מהווים טראומה קשה בתודעה אירופית, הטראומה הקשה ביותר מראשית הרנסנס ועד מלחמת העולם הראשונה במאה ה-20. בשלב הזה אירופה הבינה שיש לפתח סובלנות ולהפסיק את המאבקים הקשים שגבו מלחמות, הרוגים ורדיפות דת משני הצדדים (קתולים כלפי פרוטסטנטים ולהפך). מכאן צמחה ליברליזם שלמים כונה ליברליזם של פחד, הליברליזם במאות 16-18 היה ליברליזם שהושתת על פחד מרדיפות דת. **ג'ון לוק** הינו אבי תורת הפרדת הרשויות ואבי ההגות הקפיליסטית שדיבר רבות על זכויות אדם ומשנתו הייתה ליברליזם אינדיבידואלי המגן על זכויות האדם. באיגרתו על סבלנות אמר שאין לכפות את הדת (כלומר הוא מפתח כאן את הזכות לחופש דת), האמונה צריכה להיות אותנטית ולא מזויפת, אלוהים רוצה שהמאמין יאמין מרצונו ולא בכפייה. צמחה תפיסה נוצרית של רפובליקניזם עברי/רפובליקניזם הבראסטי. זה התבטא בכך שהם אמרו- כשאלוהים מדבר בתורה אל עם ישראל האמירות שלו מכוונות גם אלינו ורלוונטיות גם אלינו. אם ה' אוסר בתורה על עריצות אז גם אנחנו צריכים לאסור על עריצות. הסייגים לחירות הדתית של לוק (סייגים לסובלנות)- לדת אסור לפגוע במדינה (מאוד מתקשר לתפיסות מקראיות שנותנות עצמאות לסמכות המדינית בכל הנוגע לעניינים מדיניים ארציים כפי שהזכרתי לעיל), אסור לפגוע בזכויות בשם הדת (כמו לדוגמה רצח על כבוד המשפחה), לוק מגן על סובלנות ולא על פלורליזם, בהתנגשות בין הדת לבין הזכויות השיקול המנחה הוא עוצמת הפגיעה בזכויות (כך לדוגמה ניתן לראות כיצד אפשר להצדיק ברית מילה ביהדות ומנגד להסביר את ההתנגדות למילת נשים). בנוסף לחירות הדתית עליה מדבר לוק הוא מדבר על שתי חירויות נוספות- חירות פוליטית- הוא אבי תורת הפרדת הרשויות שאותה לימים ינסח במונחים המוכרים לנו כיום **מונסטקיה**, ובשלב מאוחר יותר במאה ה-18 יעלה גם הנושא של איזונים ובלמים בין הרשויות). מונסטקיה הציג תכלית יעילות פונק' להפרדת הרשויות- הגנה על חירות ותפקוד יעיל של הרשויות. החירות

השלישית של לוק היא חירות כלכלית לקניין- לוק הינו אבי ההגות הקפיטליסטית. פגיעה בקניינו של האדם היא פגיעה בזכויותיו. לוק הוא ליברל שמניח את מרכז הכובד על אינדיבידואליזם ולכן בהתנגשות בין טובת הציבור לבין זכויות הפרט- זכויות הפרט גוברים (זאת להבדיל מליברליזם רפובליקניים כמו שפינוזה שבמקרה של התנגשות כזו יטענו שטובת הציבור היא שגוברת). ללוק ולתומס הובס היו 5 יסודות משותפים למשנתם המדינית אולם כל אחד לקח אותם למסקנות אחרות: אינדיבידואליזם, שוויוניות טבעית, רציונליות (לוק מדבר על רציונליות מוסרית ואילו הובס מדבר על רציונליות אינסטרומנטלית), אוניברסליות והמדינה המלאכותית (בניגוד מוחלט להגות היוונית שטענה שהאדם הוא חיה מדינית). חשוב להדגיש שלוק במידה רבה מתבסס על פסוקים מהתנ"ך לביסוס משנתו הליברלית ולהגנתו על זכויות אדם, כך לדוגמה כשהוא מדבר על זכויות אדם הוא פונה לתורה ולפסוק לפיו כל אדם נברא בצלם ה', ועל סמך זה הוא מפתח את משנתו לזכויות טבעיות להן זכאי כל אדם באשר הוא, כפי שגם נאמר בתנ"ך (יהודי או לא יהודי, זכר או נקבה).

הובס בספרו הלווייתן מסביר שבאים לבחון את המסגרת הפוליטית צריך לבחון **25** החלופות. המצב הטבעי הוא מצב הטבע- מצב שבו כל בני האדם אינדיבידואלים, שווים, השוויונות הטבעית ביניהם גורמת לכך שאין בעל הבית ואז מתחיל חוסר ביטחון שמוביל למלחמה, כל אחד רוצה להגן על שמו ועל כבודו, להגן על עוצמתו ועל ביטחונו. מכאן צומחת מלחמת כל בכל כשאינ צדק או מוסר כי הם נובעים מהחוק ואם אין מדינה אז אין חוק. בשלב הזה מתוך המלחמה האנשים יעדיפו לפנות לגורם אחד ולאפשר לו לפגוע בזכויות ע"מ שייצר ביטחון ומכאן תצמח אמנה שתוביל למדינה. יש לשליט לגיטימציה שמבוססת על השלטת ביטחון, הוא יכול לפגוע בזכויות לשם כך אבל אם לא ישליט ביטחון יאבד את הלגיטימיות שלו. לפיכך לפי הובס מצב הטבע ומצב המדינה הם מצבים הפוכים. הרציונליות היא אינסטרומנטלית- כל אחד רוצה לקדם את עצמו ואת עוצמתו. לפי הובס צריך שליט אבסולוטי אולם יש במשנתו גם היבט דמוקרטי בכך שהבקשה לשליט צומחת מלמטה, מהעם. יש פה שוני מהרמב"ם ומהגות יוונית שלפיהם האדם הוא חיה מדינית מטבעו כי הובס מדבר על מצב טבעי שהוא מצב הטבע ומתוך צרכי האינדיבידואל צומחת המדינה.

לוק אומר שבמצב הטבע הרציונליות היא מוסרית- כבר במצב הטבע רוב האנשים הם מוסריים (זאת לעומת הובס). לכן המצב המדיני הוא לא הפוך ממצב הטבע אלא שדרוג של מצב הטבע. אז למה צריך מדינה? כי לא כולם מוסריים, יש כאלה שאינם מוסריים במצב הטבע וכדי שהצדק יעוגן בחוק ויהפוך לאוניברסלי. לעומת הובס, לוק תומך בשלטון הפרלמנט ולא בשליט אבסולוטי. משנתו של לוק קשורה באופן ישיר למהפכה המפוארת באנגליה. באופן דומה לצמיחת האמנה מלמטה מתוך מצב טבעי ובדמיון מסויים לאמנה החברתית שבין עם ישראל לה' במעמד הר סיני גם **רוסו** דיבר גם כן על אמנה חברתית. רוסו האמין בשילוב של תבונה ורגש. בספרו "אמיל" הוא מדבר על חינוך טבעי. ממשנתו של רוסו עלתה תרומה לרומנטיקה (בכך שהדגיש את הרגש והחינוך הטבעי דרך החוויה והרגש) ולצמיחת לאומיות. משנתו של רוסו קשורה למהפכה הצרפתית שממנו עלתה הלאומיות.

לסיכום ניתן לראות בהוגים הללו את ההשפעה מתפיסות מקראיות כגון מאבק בעריצות, שלטון שדואג לטובת הציבור והעם, בסיס לתפיסות הסכמיות בין השליט לבין הציבור כאמנה על סמך הברית בין ה' לעם ישראל במעמד הר סיני, שאיבה מרעיון 12 השבטים לרעיון הביזוריות והסכמת כלל חלקי הציבור ועוד. ראינו את ההשפעה המתבטאת ברפובליקניזם עברי/ הבראיסטי. כמו כן ראינו כיצד הנוצרים פיתחו תפיסה שכשאלוהים מדבר אל עם ישראל הוא בעצם מדבר אליהם כי הם ראו עצמם כממשיכיהם של עם ישראל ומתוקף כך עליהם להחיל על עצמם עקרונות ואיסורים שה' מצווה את עם ישראל, ולכן יש ה' אסור על עריצות אז הדת הנוצרית צריכה להיאבק בעריצות.

סוקרטס היה פילוסוף יווני, בחיבור "המשתה" הוא מתחרה מול אדם בשם אגתון ושואל אותו שאלות הנוגעות ליופי. זה מבטא את דרכו של סוקרטס שבאמצעות דיאלוג (פינג-פונג) עם האדם שמולו הוא גורם לאדם שמולו לפסול הנחות שהניח. הוא לא אומר את דעתו והוא לא אומר את הדעה הנכונה אלא גורם לאדם שמולו להבין לבד, לחשוב לבד, לפסול לבד הנחות יסוד. לכן הוא נחשב ל'מיילד'. להבין בעצמך מה נכון או לא נכון זה חזק יותר מאשר לשמוע ממישהו מה נכון או לא נכון. הוא טען שמי שחושב שהוא יודע זה מי שלא יחתור לדעת עוד וללמוד עוד, בניגוד למי שחושב שהוא לא יודע ושתמיד יחתור לדעת עוד וללמוד עוד. הוא היה המורה של אפלטון. הייתה התנגדות כלפיו כי הוא טען מול האליטה שהם לא באמת חכמים ולאור זאת שהפופולריות שלו היוותה בעיני גורמים מסוימים ערעור הסדר הציבורי. הוא הוצא להורג וזה השפיע על תלמידו אפלטון שמבחינתו הוציאו את האדם הצדיק ביותר להורג וזה גרם לאפלטון להיות אליטיסט אנטי-דמוקרט מובהק (עד תקופת האמצע שלו כולל ולהתמתן יותר בשלב מאוחר יותר, במשנתו המאוחרת "חוקים"). סוקרטס האמין באמת אחת מוחלטת אוניברסלית גם בתחום המוסרי ובכך הוא שונה מהסופיסטים ובפרט דור האבות לסופיסטים שהאמינו שיש הבחנה מוחלטת בין פיזיס (חוקי הטבע שהם קבועים, אוניברסליים) לבין הנומוס (חוקי האדם שהם רלטיביסטיים, משתנים ממקום למקום ומתרבות לתרבות- מה שמקודש בתרבות אחת בזוי האחרת ויש לציית לנומוס בחברה בה אתה חי כי אלו תכתיבי הסדר ותכתיבי החברה המקומיים). גם הסופיסטים עסקו בהוראה של האליטה, הם לימדו אותם רטוריקה, ידע ויכולת הצגת טיעונים ובכאן ניכר דימיון בין סוקרטס לסופיסטים (שניהם עסקו בהוראה). אולם סוקרטס טען שהסופיסטים הם לא מורים לחוכמה אלא מורים לידע פופולרי, לדעות פופולריות. דימיון נוסף בין סוקרטס לבין הסופיסטים היה בעיסוק בפילוסופיה של האדם ולא בפילוסופיה של הטבע. **הסופיסטים** עסקו בהוראת האליטה כאמור לעיל ומקובל לחלקם לשני דורות- דור האבות, הבולט בו פרוטאגורס שעשה הבחנה נחרצת בין פיזיס לבין נומוס ואמר שיש לציית לנומוס בחברה בה אדם חי כפי שפורט לעיל. דור הבנים היה רדיקלי יותר. בלטו בו קלילקס שטען שהחלשים הם שקובעים בחברה כי כשהחברה מזהה אדם חזק היא רואה בו איום ולא מאפשרת לו להשפיע, הוא מתאר שזה מצב לא טוב כי צריך להיות כמו בטבע שהחזק הוא השולט והקובע. תרסימיכוס אמר שהצדק הוא הכוח, לכן אם החלשים לכאורה בחברה הם אלו שמכתיבים את הדברים אז זה הצדק כי הם הכוח. **סיכום הדמיון כפי שפורט לעיל** הוראה, פילוסופיה של האדם ולא של הטבע. **סיכום השוני כפי שפורט לעיל** סוקרטס טען שהסופיסטים אינם מורים לחכמה אלא מורים לדעות פופולריות, הסופיסטים ביצעו הבחנה מוחלטת בין פיזיס לנומוס לעומת סוקרטס שטען שגם בתחום המוסרי יש אמת אחת מוחלטת אוניברסלית.

התנועה הרומנטית היא תנועה שצמחה בשלהי המאה ה-18 והגיעה לשיאה במאה ה-19. התנועה ביקשה להתנגד למשנת התנועה ההשכלתית שהעמידה במרכז את התבונה, השכל והרציונל. תנועת ההשכלה הפכה למושלת במאה ה-18 ומכאן צמיחתה של תנועת הרומנטיקנים שביקשה להתנגד לערכי תנועת ההשכלה. בניגוד לתנועת ההשכלה שהעמידה את השכל במרכז וטענה לאמת אוניברסלית אחת ומוחלטת, להדגשת שכלו של האדם, התבונה והרציונליזם כמכתיבים את החיים וכפיתרון לכל חולי שקיים בחברה, הרומנטיקנים ביקשו לחזק היבטים של הלב והרגשות, הדגשת האדם החד פעמי, הדגשת הפרטיקולריות והאינדיבידואליות, הדגשת הייחודיות שבאדם הספציפי, האותנטיות שבו, שמאמין באמת שלו שיכולה להיות שונה מהאמת של אדם אחר. מכאן אנו למדים על כך שהרומנטיקנים ערערו על כך שיש אמת אחת מוחלטת ואוניברסלית, אין אמת תבונית אחת מוחלטת, יש יותר מקום לרגש הפרטי של כל אחד. הרומנטיקה התבונה איה בין היתר בספרות ובמוזיקה. ביטוי לכך ניתן לראות ביצירות המוזיקליות של בטהובן ושופן וביצירותיהם הספרותיות של סמואל טיילור מדור הרומנטיקנים הראשון ומרי שלי מדור הרומנטיקנים השני. דמות שהשפיעה על צמיחת תנועת הרומנטיקה היה ז'אן ז'ק רוסו שבחיבורו "אמיל" דיבר על חינוך דרך הטבע, החוויה, הרגש ולא רק התבונה והשכלתנות.

האתוס הרפובליקני הרומאי כפי שהוצג ע"י המשפטן קיקרו מורכב ממספר יסודות המתבטאות במשנתו של מקיבאלי. ע"מ להציג את ביטויין במשנתו אציג תחילה את היסודות: חירות מעריצות חיצונית ופנימית והטרמה לרעיון תקנות לשעת חירום (יש אפשרות לדיקטטור בעל סמכויות לשישה חודשים). מרכזיות המדינה- טובת המדינה היא שבמרכז, מאבק בעריצות ובשחיתות. משטר מעורב- מוסדות מאזנים (מושפע כנראה מספרטה שבה היו שני מלכים ומספר גופים שונים המעורבים בקבלת החלטות), זה מהווה אמצעי להפחתת עריצות כי לא כל הכוח נמצא בידי גורם אחד. משפט וחוק- רומא התאפיינה ביכולתה למעשיות. משפט הוא תחום שצומח מתוך מעשיות ופרקטיקה ולא מהתאוריה. המשפט הרומי היה מאוד מפותח והניח תשתית למשפט האירופאי. הרפובליקה צריכה להתבסס על חוקים ראויים. סגולה אזרחית- חינוך לסגולה אזרחית, תרומה למדינה, עשייה ציבורית, הקרבה למען המדינה, חינוך לראות את המדינה כדבר החשוב, חינוך לסולידאריות, הירואיזם, ערבות הדדית. דת אזרחית- הדת היא בשירות המדינה, כהני דת ממלאים תפקידים פוליטיים.

כעת אפרט כיצד האתוס הרפובליקני הרומאי מתבטא במשנתו של מקיבאלי: מקיבאלי בחיבורו הראשון 'הנסיך' הסביר שרק שליט 'נסיך' יוכל לקיים מסגרת מדינית ראויה, דהיינו זהו השלטון הנכון. בשלב מאוחר יותר בחיבורו 'דיונים' אמר שרפובליקה היא המסגרת הנכונה להשליט מסגרת פוליטית יציבה וראויה. ניתן ליישב את הסתירה בכך שהוא רשם את הנסיך מתוך שאיפה לחזור למשרה פוליטית אולם לאחר שהבין שהדבר לא יקרה הוא רשם את מה שהוא חושב באמת מתוך רצון לשחזר את גדולת הרפובליקה הרומאית. הסבר אחר הוא שנסיון יכול להקים את המסגרת המדינית והרפובליקה יכולה לשמר אותה. מכל מקום, הן בנסיך והן בדיונים (הן בשלטון של נסיך והן ברפובליקה) טובת המדינה היא שבמרכז. לפי מקיבאלי המדינה היא המטרה והיא מקדשת את כל האמצעים. טובת המדינה היא שחשובה, צריך לחנך לסגולה אזרחית. המוסר והדת כפופים במובן מסוים לדת, אפשר להשתמש בדת כדי לקחת היבטים של סולידאריות, מחויבות וכו' ובעזרתם לחזק את המדינה ובשום אופן לא לאפשר לדת או למוסר להחליש את המדינה ולהכפיף את המדינה אליהן. לכן זו דת אזרחית. הרפובליקה מתבססת על חוקים ראויים. מקיבאלי (בניגוד מוחלט להוגים יוונים שטענו שצדק ברמת הפרט הוא צדק אותו צדק ברמת המדינה) מסביר שצדק ברמת הפרט הוא לא צדק ברמת המדינה, הכל נובע מתוך הרעיון שהמדינה מקדשת את כל האמצעים וצריך לעשות מה שטוב למדינה- גם אם זה נחשב אי צדק ברמת הפרט. באמצעות משטר מעורב ניתן לשמור שלא תהיה עריצות ושחיתות שירעילו את המדינה ויפגעו בה.

ענקי פופ כבירו תרבות וכדמויות רעיוניות: ענקי פופ אלו מבטאים כיצד אפשר באמצעות יצירות אומנות בכלל ויצירות מוסיקה בפרט להעביר מסרים פוליטיים, דתיים, פילוסופיים, חברתיים. ג'ון לנן- חי בין השנים 1940-1980. יוצר זמר. ייסד את להקת הביטלס. חרט על דגלו ערכים של אחווה ושלום והעביר מסרים אלו ביצירותיו. הוא פעל לשחרור שוחרי שלום והשתתף בעצרות הללו. הוא זכה לתהילת עולם על יצירותיו ממעריצים שהתחברו לערכים אותם ביקש להעביר. הוא נרדף ע"י השלטון ובהיותו בן 40 נרצח בפתח ביתו האחורי על ידי מעריץ (מעריץ שכמה שעות קודם לרצח קיבל ממנו חתימה בהופעה). בוב דילן- זמר ויוצר יהודי אמריקאי, נולד בשנת 1941. הוא משך את היצירות שלו לכיוונים פילוסופיים פוליטיים ובכך היווה חידוש ביחס ליצירות קודמות שעסקו בעיקר ב'הוא והיא'. הוא זכה בפרסים רבים על יצירותיו ביניהם אף פרס נובל לספרות. מרלן נולד בג'מייקה בשנת 1945 ונפטר בשנת 1981 בארה"ב. מוזיקאי מתחום הרגאיי. ביקש ביצירותיו להעביר מסרים של שלום ואהבה, ולהפיץ את הדת אליה השתייך (רסטפארד). בנוגע למסריו לשלום ואהבה נראה שהצליח בהפצתם אולם ביחד להפצת הדת נראה שלא כל כך הצליח. בשנת 1977 הוא חלה בסרטן בבוהן רגלו אולם לאור דתו שהאמינה בשלמות הגוף הוא סירב לקטוע את הבוהן. הדבר הוביל לכך שהסרטן התפשט בגופו, במיוחד בלב ובריאות והוא נפטר בשנת 1981 בהיותו בן 36 בלבד. מותו הפתיע את מעריציו שהוא הסתיר מהם את מחלתו. הוא סירב לכתוב צוואה כי לפי הדת שלו המשמעות של כתיבת צוואה היא ביטול ההכרה באפשרות של חיי נצח.